

Vilma Purič

Jezikovna zavest v poeziji sodobnih slovenskih avtorjev v Italiji

objavljeno v:

Nataša Pirih Svetina, Ina Ferbežar (ur.): *Na stičišču svetov: slovenščina kot drugi in tuji jezik. Obdobja 41*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2022.

<https://centerslo.si/simpozij-obdobja/zborniki/obdobja-41/>

© Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2022.

Obdobja (e-ISSN 2784-7152)

JEZIKOVNA ZAVEST V POEZIJI SODOBNIH SLOVENSКИH AVTORJEV V ITALIJI

Vilma Purič

Državni izobraževalni zavod Jožef Stefan, Trst
vilmapuric@yahoo.it

DOI:10.4312/Obdobja.41.291-297

Razmišljanje o jeziku predstavlja eno temeljnih vsebin slovenskega sodobnega pesniškega diskurza v Italiji. Prispevek opredeli različne jezikovne položaje, prepoznavne v besedilih, ki so izšla v 21. stoletju. Nekatere pesmi odražajo tradicionalno jezikovno paradigmo, v kateri je jezik zanesljiv posredovalec osebne in kolektivne usode. Druge je upesnena stiska jezika, ki v pesniškem jazu ustvarja negotovost in vodi v zatajitev. Nadalje je opazen sproščen odnos do jezika, ko materinščina izgubi simbolno vrednost ter postane komunikacijsko in zamenljivo izrazilo.

jezikovna zavest, slovenska poezija, sodobno slovensko pesništvo v Italiji

Thinking about language is a basic issue in Slovenian contemporary poetic discourse in Italy. This article identifies various linguistic positions that can be identified in texts published in the twenty-first century. Some poems reflect a traditional language paradigm, in which language is a reliable mediator of personal and collective destiny. At other points, poems show the distress of language, which in the poetic self creates uncertainty and leads to denial. A further, more relaxed attitude toward language can be seen when the native language loses its symbolic value, becoming only a communicative and interchangeable expression.

linguistic consciousness, Slovenian poetry, contemporary Slovenian poetry in Italy

1 Uvod

Med Slovenci v Italiji je prišlo v zadnjih desetletjih do opaznih premikov v pojmovanju narodne identitete in jezikovne zavesti. Uveljavljeni tradicionalni vzorec z narodno potrjevalno in obrambno vlogo, s svojo mitsko zasnovo in statično opredelitvijo je postal v zadnjih desetletjih abstrakten konstrukt, ki dobi smisel le v povezavi z zgodovinsko travmo in v sodobnem svetu izgublja svojo uporabnost. Aktualnejše postaja opredeljevanje osebnega odnosa do jezika, pri čemer se uveljavlja misel, da je jezikovna zavest gibljiva večznačna kategorija, ki nenehno prenavlja pomene in dopušča nastajanje novih stališč. Jezikoslovka Vesna Mikolič (2000: 173–185) narodno in jezikovno zavest razlaga kot dinamičen večplasten pojav, katerega razvoj je odvisen od izbir posameznika in od družbenega konteksta.

Razmišljanje o jeziku ima znotraj pesniškega diskurza slovenskih avtorjev v Italiji pomembno mesto. V pesniških besedilih, ki so izšla v prvih dvajsetih letih

novega tisočletja, jezikovna misel odseva konkretne položaje in zajema različne odnose do jezika, ki jih je težko dokončno kategorizirati in zaobjeti vse modifikacije. Lahko rečemo, da pesniško upodabljanje jezikovne zavesti prehaja od zavezanosti k narodnoobrambnemu vzorcu do sproščenega odnosa do jezika, različice razgaljajo krizne položaje, opozarjajo na šibenje položaja jezika v družbi in opisujejo zatajitve materinščine.

2 Mitizacija jezika

V nekaterih besedilih pesniki povezujejo jezikovno čutenje s potrjevanjem narodnega čustva kot temeljne ontološke vrednote človeka (Pirjevec 1992: 11). Gre za jezikovno razmišljanje, ki se je oblikovalo v prvem povojnem času ter je odločilno pripomoglo k razvoju kulturne in narodne ozaveščenosti na zahodnem obmejnem območju. Slovenski jezik se je komaj rešil pridušene povednosti iz fašističnega obdobja, prevzel visoko stopnjo odgovornosti, postal temeljno izrazno sredstvo za odkrivanje, ohranjanje in prenašanje resnice potomstvu. Pesniki, ki so doživeli nasilje nad jezikom, so mu prisojali visoko etično vrednost in poudarjali njegov pomen na poti osvobajanja posameznika in skupnosti. S skrbno eksaktnostjo so opisovali pomembna in ekstremna zgodovinska dejstva, jih predstavili kot temeljna oporišča v uveljavljanju svobode, jim nadelo mitsko preobleko in podaljšali njihovo doživljajsko stanje onkraj zgodovinskih dejstev (Petronio 1987: 215).¹ V sodobnejši slovenski poeziji v Italiji nekateri avtorji ohranjajo mitsko doživljanje jezika, poudarjajo njegovo etično poslanstvo, odločno se zavzemajo za obstoj slovenščine, z ostro besedo razkrivajo kompleksno dialoško razmerje med manjšinskim in večinskim delom v tržaški obmejni stvarnosti, opozarjajo na asimetrični odnos med skupnostma, saj le Slovenci obvladajo oba idioma, kar vodi v prevlado italijanščine in v opuščanje slovenskega jezika. V izumiranju jezika razbirajo tudi krhkost slovenske skupnosti, ki se oklepa ustaljene miselnosti, ne zmore prenovitvene energije in se zato izničuje. S svojim pesniškim dejanjem hočejo v bralcu utrditi jezikovno zavest in podkrepiti zaupanje v jezik. Gre za namen, ki odločilno vpliva na njihov način pisanja, pri čemer izbirajo neposredno izrazje, odločen govor in jasno razpredanje misli, pomene še dodatno okrepijo z metaforičnimi podobami in arhetipskimi navezavami.

Navedene semantične oblikovne značilnosti so vidne v poeziji breškega pesnika Borisa Pangerca, ki opisuje rodni Breg v primežu sodobnih sprememb. Vaški način bivanja izgublja svojo prvinskost in izpostavlja jezik razgradnji. Pesniško razmerje do jezika sloni na nasprotju med nostalgичno evokacijo nekdanjih izgubljenih stališč in poudarjanjem pozicije šibkega nasledstva, ki ne zmore ohranjati podedovanega.

1 Goriška pesnica Ljubka Šorli je v tej luči osmislila strahovito preganjanje slovenskega človeka v obdobju fašizma, zapisala »žalostno povest« o kolektivni grozi slovenskega naroda, prikazala strašen umor ljubljenega moža, mučeniško trpljenje, ki ga je prestala v tržaških fašističnih zaporih (Šorli 2010). Jezik, ki je bil dvajset let izpostavljen fašistični agoniji umiranja, stisnjen v molk in prisiljen v pridušeno povednost, se je v povojnem času trgal iz oklepa utišanja in postal verodostojen pričevalec zgodovinske travme. Prevzel je visoko stopnjo odgovornosti do objektivne resnice, ki jo je moral posredovati prihodnjim rodovom.

Slovenščino izpodriva italijanščina, da »bo kmalu še grmovje raslo po tuje / in poganjalo zeleno belo rdeče listje / in od besede mater in očetov / ne bo ostal kamen na kamnu« (Pangerc 2004: 26). Pangerčevo jezikovno mišljenje obremeni narodnoobrambno paradigmo z občutjem izgube nekdanje moči jezika, da bi se ohranil. Slovenski človek nima več učinkovite obrambne strategije in prevzema jezik večine, kar pesnik poudari v pesmi *Domačija* (Pangerc 2004: 19) z vnosom italijanskega pozdrava in z zapisom v oklepaju »(tega je vedno več).« Poskus upora zoper izgubo predstavlja Pangerčevo ohranjanje narečnih poimenovanj kmečkega sveta, ki jih v sodobnosti nihče več ne uporablja in ki postanejo nosilci, ohranjevalci in prenašalci nekdanjega bivanja v jeziku: *fovč, murišče, nirk, uzurna zemlja, vala* in drugo.

Angažirani zanos je temeljna značilnost v pesmih z jezikovno motiviko tržaškega pesnika Marija Čuka, ki delujejo kot »odločni opomin samougibanju in zlomu trdne jezikovne zavesti« (Paternu 2014: 11). Pri tem se pesnik ne le asociativno navezuje na preteklost, temveč se kritično loti sodobnih aporij, od Slovenca zahteva vitalen, radoživ, nepodkupljiv odnos do jezika, zato drzno razgalja prilagodljiva gesla, demaskira oportunistične izbire, smeši šibke položaje. Kritično obravnava dvojezičneže in tiste manjšince, ki se identificirajo z obema jezikoma tržaškega prostora, ki spretno prestopajo iz enega v drugi kod, ki svoj govor prilagajajo sporazumevalnim okoliščinam in slovenščini prisojajo drugorazredno vlogo. Zagovorniki dvokulturnosti opuščajo bivanje v žilah jezika in se odpovejo možnosti pokončne eksistence, s tem prevzamejo nečastno držo, ki razveljavlja duhovno veličino prednikov. Obsodbo pesnik poostri v svarilo, napoveduje njihov propad, ko bodo izgnani iz skupnosti in označeni kot »opomin / brez nagrobnika / in izdajalski / spomin« (Čuk 2014: 22).

3 Stiska jezika

V drugo skupino sodijo pesmi, v katerih jezikovna zavest ne more zajeti človekove izkušnje v njeni celovitosti, razhod med osebnim in kolektivnim doživljanjem jezika ustvarja občutek utesnitve. Pesniški jaz poudarja krhkost jezika v izrekanju kolektivne izkušnje, čuti, da besede vsiljujejo ukalupljena prepričanja, da se razvrščajo po priučenem vzorcu in izrekajo razvotljene pomene. Od tu odmik v upesnjevanje subjektivnih stališč, ki ozaveščajo intimen odnos do jezika, zagovarjajo pravico posameznika do lastnih izbir in večkrat pristanejo na razgradnji.

Subjektivna stališča o jeziku je pesnica Marija Kostnapfel izrazila v ciklu *Jeziki* (2016: 48–51). Izpostavila je razliko med tem, kar ji je jezik pomenil včasih in kar ji pomeni danes. V preteklosti je bil odtis svobodnega bivanja, poimenoval je avtentična stanja in vedrino duha, s prehodom v utirjenost sistema je izgubil gibljivost, vklejen v logiko metajezika, je ostal brez živosti. S prevzemanjem normiranih vzorcev izražanja je izgubil moč, pri čemer ne izreka do konca, se oddaljuje od fizičnosti sveta, ne osvetljuje resnice, zato je izpostavljen dvomom, porazom, spopadom, nasilnim gestam. Ostanek nekdanjega odnosa predstavlja v prvi pesmi iz cikla beseda *murje*, s časom se je črka *u* spremenila v *o*, morje je prešlo pod nadzor in izgubilo povezavo s starodavno močjo. Jezik je postal manipulirano izrazilo, izgubil je Heideggerjevo »hišo biti« ali lastno bitno moč, pri čemer doživljanje jezika »ni več tako globoko, /

da bi lahko / daleč proč / jokala od domotožja« (Kostnapfel 2016: 48). Uveljavljena družbena govorica se še huje znese nad jezikom, ga razreže, razdrobi, zamaže s krvjo in slino. Poškoduje njegovo esenco in ga spremeni v »golazen golazensko«, ki mrcvari po ustih in načne govor. Zato se pesniški jaz oglašča prekinjeno, ne zmore zaokroženih povedi, navaja priučenosti in izreka le na videz iskreno. Upravljanje z jezikom postane nevarno dejanje, izrekanje je nezanesljivo, obremenjeno z dvomom in strahom pred nepovedanim. Hkrati se v notranjosti lirskega jaza oglašča sled nekdanjega čutenja, ko je bil jezik varen brlog, kar ustvarja neznosna hrepenenja:

kje so časi,
ko sem bila
na varnem,
v brlogu med svojimi,
vsi z rožnatimi jeziki
polzečimi
po srebrni slini spomina.

(Kostnapfel 2016: 51)

Izgubljeno doživetje poostri v pesniškem jazu občutek tesnobe, hrepenenje po pretekli drži vodi v skrajno resignacijo. Pesnica sprejme dihotomijo jezika in v njej živi z občutkom ogroženosti, kajti glasovi se sproti spreminjajo v puščice in povzročajo »trgajočo hitro bolečino« (Kostnapfel 2016: 50), ki razdvaja in ločuje. Doživetje jezika pristane tako na metafizičnem niču, pretrgan je stik z zaledjem kolektivnega upomenjanja, prav tako je prizadeto tudi intimno doživljanje jezika. V notranjosti pesniškega jaza prevladujejo položaji nezaupanja v izrekanje, ko so besede razvezane prvinske osmiselitve in se uporabljajo le kot orodje oblastniške sporazumevalne logike.

Beneška pesnica Antonella Bukovaz je ravno v napetosti med izvorno slovenščino in prevzeto italijanščino našla navdih za svojo lirsko izpoved v italijanščini. Izpostavila je razklanost, ki izvira iz zatajitve materinščine in izjavila: »Obstaja nekakšen odpor, ki stalno zadeva italijanski jezik, italijansko kulturo in to trenje mi povzroča bolečine. Tudi iz tega črпам jezik za svojo poezijo, ki je v italijanščini, ampak jedro moje poetike je prav v tem; kako škripata ta dva jezika« (Pahor 2017: 11). Nihanje med izgubljenim in prevzetim jezikom postane boleči motiv njenih verzov, pesnica ne zastira občutka krivde, svoj premik v italijanščino imenuje izdajstvo: »ti ho attraversata per tradirti«² (Bukovaz 2011: 41).

Slovenščina je za pesnico izrinjena iz njenega pesniškega ustvarjanja, kolektivna jezikovna raven ne daje navdiha, na osebnem nivoju ne dosega želenega izjavljanja. Primanjkljaj je vezan na razmejitev od skupinskega govora in na notranje nezaupanje, pretrgan je dotok regenerativne sposobnosti jezika, ki ni v procesu vitalizacije, se ne giblje na polju še neimenovanega, ne išče nepričakovanih ubeseditev, lahko se le ponavlja, upomenja ozke prostore utečenega bivanja, oživi kot spomin ali se oglašča v sanjah. Materinščina je podrejena »fatica di non esserti ancora estinta«,³ postaja

2 »preko tebe sem šla in te izdala« (vsi prevodi v opombah V. P.)

3 »bremenu še ne izumrlega«

»fonte ammutolita«⁴ (Bukovaz 2011: 30). Hkrati deluje iz ozadja, nagovarja pesniški jaz s svojo odsotnostjo, da je ne more pregnati iz svoje zavesti, zato čaka in upa, da bo nekega dne postala pesem. Pesniški jaz izraža potrebo po spregovoritvi v maternem jeziku, v sebi zaznava njeno prisotnost, v njem deluje kot »rumore di fondo«,⁵ čeprav ga glasno ne izreka. In vendar so trenutki, ko jezik preraste molk in doseže ubeseditev, pesnica se spusti do njegovih prikritih globin in najde droben utrip, ki komaj še diha: »Si moja piham diham / piham si moja / medtem ko čakam da se odpre / diham si moja« (Bukovaz 2011: 29).

4 Jezik kot komunikacijsko sredstvo

V tretjo skupino sodijo besedila, v katerih je opazen pretrgan odnos s tradicionalnim pojmovanjem jezika, materni jezik ni več prvinsko izrazilo, s katerim pesnik najgloblje izraža sebe in svoj odnos do stvarnosti, ampak postane eden od možnih jezikov upomenjanja sveta in človeka v njem. Prevlada mnenje, da odpiranje drugim jezikom omogoči prehod v izkušnjo drugega, prinaša prenovitvena spoznanja, širi prostor srečanja in spodbuja složno sobivanje. Pesniki vnašajo v verze različne jezike ali mešanico različnih jezikov. Umanjka tudi razmerje med izvornim in prevzetim jezikom, pri čemer pesem povezuje med sabo različne kode, ki niso vrednostno opredeljeni. Tak nazor o jeziku je v ciklus *Triptih za slikarja Bambiča* vključila Irena Žerjal (2013: 30–33). Razgledani svetoivanski izobraženec presega enojezični manjšinski način bivanja, prav tako ujet se počuti v tržaškem binomu slovenščine in italijanščine, zato zapušča dvojezičnost oz. »secirnico bikulturnosti« ter se zateče v pristanišče, da se lahko pogovarja v ruščini, ki je njegov tretji jezik, čeprav najbolje obvlada francoščino. S premišljenim izstopom iz lastnega jezika in iz vseh jezikovnih konstruktov tržaškega prostora si pesniški jaz prisvoji sproščeno, lahkotno, zaupljivo in zato prenovljeno doživetje; skratka, reši se tesnobe, ki jezik sili v stagnacijo, in »v jeziku vidi in meri tiste moči, ki človeka osvobajajo« (Paternu 1999: 243). Jezikovna motivika je stalnica v poeziji Irene Žerjal od njenega prvenca dalje, odnos do jezika je tržaška pesnica opisala z različnih zornih kotov in ga vedno povezala s tržaško obmejnostjo. Ohranjala je tradicionalno jezikovno paradigmo in angažirano držo, ko je izpostavila drugorazredni položaj slovenščine v Trstu, opisala sovražno nastrojenost večine do manjšine, ko je italijanskega someščana označila za konkvistadorja, kritično opredelila Trst kot mesto, ki ne priznava sičnikov in šumevcev (1987: 6), nadalje je izpostavila šibkost slovenskega človeka, ki sprejema izničenje s pasivno vdanostjo, zapusti slovenščino, proda zemljo in se asimilira (2013: 65). Tako se v pesmi *Černigojeva pletilja* (Žerjal 2013: 19) slikar naveliča spogledovanja »z dvaintridesetimi levjimi glavami / na palači, kjer je / v hladnih ateljejih / ustvarjal« in se preseli »k živim lipicancem«. Žerjalova je ubesedila več nasprotnih si stališč o jeziku: brez dvoma prepozna temeljno vlogo jezika znotraj tržaškega družbeno-

4 »nemi izvir«

5 »podtalno šumenje«

političnega prizorišča, hkrati izraža občutek manjšinske utesnjenosti, ne nazadnje zavestno teži k demitizaciji in dojemajezik le kot sredstvo sporočanja.

V poseganju po drugih jezikih je šla pesnica Sanja Širec še dlje. V zbirki *Hiša razvajenih otrok* (2018) je ob predominantni slovenščini napisala besedila v italijanščini in hrvaščini, dele pesmi ali posamezne verze v angleščini, nemščini, latinščini, francoščini, ob tem je upomenila svet tudi s posameznimi črkami, zapisi glasov in onomatopejskih izrazov. Prestopanje iz jezika v jezik ima semantično valenco, že sama izbira jezika izraža pomen, kot bi se posamezne resnice verodostojno izrekle le v določenem oz. izbranem jeziku. V svetu razvejenih nepopolnih resnic lahko upovedujemo drobce resnice le, če k stvarjem pristopamo z raznolikimi poimenovanji, če smo sposobni večjezičnega in večkodnega razbiranja sveta.

poliglot
govori v nezapisanem jeziku:
kozmos
skozi nos
s o s

(Širec 2018: 23)

Podobna stališča zavzema goriški pesnik David Bandelj, ki je sebe označil za »apolida papirnatega sveta« (Bandelj 2006: 53), v sebi je zaznal več identitet, ob slovenski je priznal še italijansko. Enoznačno doživljanje slovenstva je zamenjal z »dvojezičnim duhovnim sobivanjem«, kar pomeni, da poznavanje italijanske kulture in jezika vključuje tudi posvojitvev simbolno-duhovno bitnost someščana (Bandelj 2008: 159). Za to razširjeno pojmovanje narodne identitete je potrebna odtujitev od dediščine prednikov, treba je opustiti enoznačno varno razlago in se odpreti spremembi, kajti »smer je naprej / ker je / vračanje / prepovedano« (Bandelj 2012: 75). Premik pomeni zajeti dialektično resnico, sprejeti za svoja oba jezika, ki prevladujeta na Goriškem, ju spojiti in v tej združitvi videti prenovitveno resnico prostora. Odhod je torej načrtovano dejanje, pomeni fizični in duhovni odmik od rodne dediščine, metaforično je prikazan v pesmi *Nad mejo* (Bandelj 2012: 28–29). Z odhodom na vrh Kapele pesniški jaz pridobi nov pogled na Gorico. Vzpon nad rodno mesto mu omogoči, da razdrobi »enovito formulo«, odmisli boleče ostaline zgodovine, ki je kraj zaznamovala s tisočimi mrtvimi, in poskusi najti novo perspektivo, išče tako povezave, ovrednoti prehodne cone med kulturama, sproži pretočnost in zasenči mejo, ki je naenkrat ni.

Beneški pesnik Miha Obit prehaja v verzih iz prevladujoče italijanščine v beneško govorico. V pesmih z jezikovno motiviko označi med Beneškimi Slovenci ustaljeno jezikovno shemo kot »neznosno breme«, vsiljeno usedlino dežele, redundantni vzorec, ki se prenaša iz roda v rod in s časom izgublja svojo pristnost, postaja namreč odvečna beseda, ki jo izgovarjajo štirje bradati starci. Slednji so svojo zvestobo jeziku plačali s premaganostjo, nepriljubljenostjo, majhnostjo in drugačnostjo. Vežanost na narodno-obrambni model jezika imenuje »jalovo seme« in se zavzema za odprto dvojezičnost in večjezičnost. Materni jezik ni več nosilec duhovnih simbolov naroda,

prav tako ni najzanesljivejši označevalec notranjosti subjekta, je le komunikacijsko sredstvo družbenega sistema, zato je povsem zamenljiv in vsakomur dosegljiv, kar pesnik izrazi s podobo o imenu: »Tako sem Michele in Miha / in meni je prav, / da sem le še Michael in vse drugo« (Obit 2001: 51).

5 Sklep

V slovenski poeziji v Italiji ima refleksija jezika pomembno mesto, opazna je pestra variantnost definicij jezika, ki prehajajo od potrjevalne in ohranitvene drže do sproščenega odnosa ali celo zatajitve oz. prevzema jezika drugega. Upesnjena doživetja širijo v bralcih zavest jezika, predvsem pa legitimirajo različna stališča in potrjujejo raznolike vloge slovenščine v obmejnem prostoru. Hkrati v pesniškem diskurzu oživljajo jezikovno motiviko, ko vzpodbujajo upomenjevanje še neubesedenih doživetij.

Viri in literatura

- BANDELJ, David, 2006: *Razprti svetovi*. Trst: Mladika.
- BANDELJ, David, 2008: Večjezičnost v sodobni poeziji Slovencev v Avstriji: multikulturalnost ali asimilacija? Miran Košuta (ur.): *Slovenščina med kulturami*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 159–176.
- BANDELJ, David, 2012: *Odhodi*. Trst: Mladika.
- BUKOVÁZ, Antonella, 2011: *Al limite*. Firenze: Le lettere.
- ČUK, Marij, 2014: *Ko na jeziku kopni sneg*. Trst: Mladika.
- KOSTNAPFEL, Marija, 2016: *Pesmi*. Trst: Mladika.
- MIKOLIČ, Vesna, 1999/2000: Povezanost narodne in jezikovne zavesti. *Jezik in slovstvo* XLV/1. 173–185.
- OBIT, Miha, 2001: *Leta na oknu*. Trst: ZTT.
- PAHOR, Breda, 2017: Poezija, porojena na meji. *Primorski dnevnik* 24. 9. 2017. 11.
- PANGERC, Boris, 2004: *Odžejališče*. Trst: Mladika.
- PATERNU, Boris, 1999: *Od ekspresionizma do moderne*. Ljubljana: Slovenska matica.
- PATERNU, Boris, 2014: Ni prepozno. Marij Čuk: *Ko na jeziku kopni sneg*. Trst: Mladika. 7–12.
- PETRONIO, Giuseppe, 1987: Tržaške solze. Ivan Verč, Marko Kravos (ur.): *Ednina, dvojina, večina*. Trst: ZTT. 212–216.
- PIRJEVEC, Marija, 1992: *Na pretoku dveh literatur*. Trst: ZTT.
- ŠIREC, Sanja, 2018: *Hiša razvajenih otrok*. Trst: ZTT.
- ŠORLI, Ljubka, 2010: *Izbrane pesmi*. Trst: Mladika, Gorica: Mohorjeva družba.
- ŽERJAL, Irena, 1987: *Let morske lastovke*. Trst: ZTT.
- ŽERJAL, Irena, 2013: *Sumljive in abstraktne poezije*. Trst: Mladika.